Metody bioinformatyki (MBI)

Wykład 4 - Bazy sekwencji. Heurystyczne algorytmy badania podobieństwa. Podobieństwo wielu sekwencji.

Robert Nowak

2026Z

Powtórzenie

Podobieństwo:

- globalne (algorytm Needlemana-Wunscha)
- lokalne (algorytm Smitha-Watermana)
- o liniowej złożoności pamięciowej (algorytm Hirschberga)
- z afiniczną funkcją kary

Macierz podobieństwa:

- macierze PAM
- macierze BLOSUM

$$e(s_i, t_i) = \log\left(\frac{q_{s_i t_i}}{p_{s_i} p_{t_i}}\right) \text{ gdzie}$$

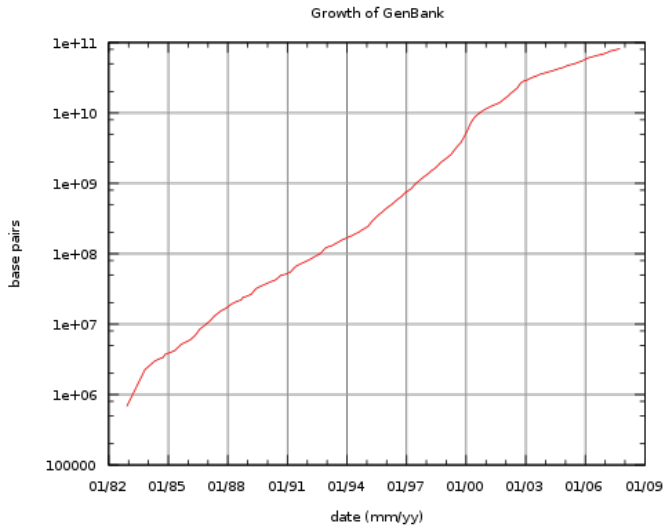
$\mathbf{p_a}$ estymowane prawdopodobieństwo występowania symbolu a

$\mathbf{q_{ab}}$ estymowane prawd. występowania symbolu a na jednej nici i symbolu b na drugiej nici

Bazy danych sekwencji biologicznych

Bazy danych sekwencji biologicznych

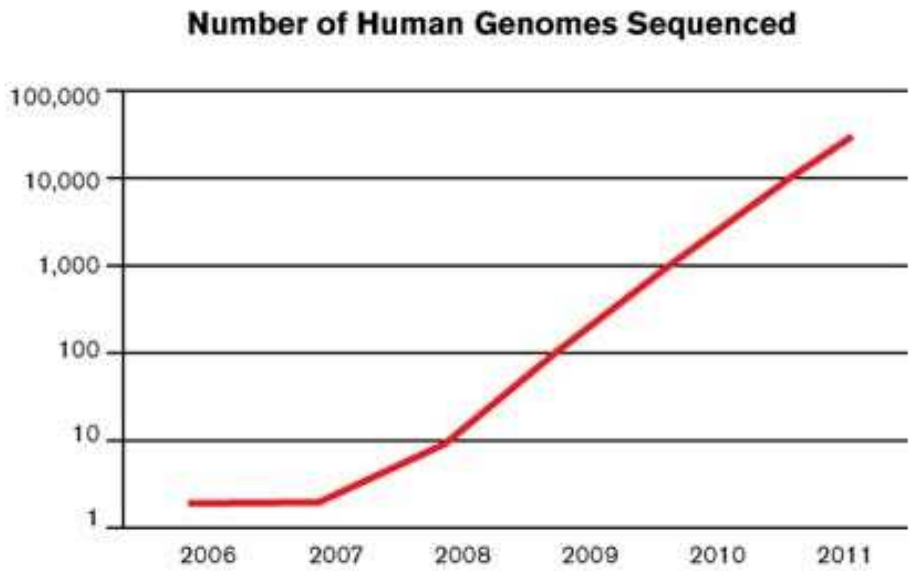
- GenBank (USA)
- EMBL (European Molecular Biology Laboratory)
- DDBJ (DNA Data Bank of Japan)

- INSD (International Nucleotide Sequence Database) - synchronizuje GenBank, EMBL i DDBJ
- Swiss-Prot sekwencje białek
- PSD (Protein Sequence Database) - sekwencje białek
- PDB (Protein Data Bank) struktura przestrzenna białek
- ... wiele innych

Prawo Moore'a dla sekwencji genomów

- liczba poznawanych genomów podwaja się co 15 miesięcy
- wielkość sekwencjonowanych genomów podwaja się co 18 miesięcy
- koszty sekwencjonowania (na bp) zmniejszają się dwukrotnie co 18 miesięcy

Format danych GenBank - GenBank Flat File(GBFF)

```
LOCUS E01306 229 bp DNA linear PAT 04-NOV-2005
DEFINITION DNA encoding human insulin-like growth factor I(IGF-I).
ACCESSION  E01306
VERSION    E01306.1 GI:2169565
KEYWORDS   JP 1987190088-A/1.
SOURCE     synthetic construct
ORGANISM   synthetic construct, other sequences, artificial sequences.
REFERENCE  1 (bases 1 to 229)
AUTHORS    Raasu,A., Toomasu,M., Berun,N. and Majiasu,U.
JOURNAL    Patent: JP 1987190088-A 1 20-AUG-1987;
...
ORIGIN
 1   gaattctaac ggtcccgaaa ctctgtgcgg tgctgaactg gttgacgctc tgcagtttgt
 61  ttgcggtgac cgtggttttt attttaacaa acccactggt tatggttctt cttctcgtcg
 121 tgctccccag actggtattg ttgacgaatg ctgctttcgt tcttgcgacc tgcgtcgtct
 181 ggaaatgtat tgcgctcccc tgaaacccgc taaatctgct tagaagctt
//
```

Opis sekwencji DNA i RNA

International Union of Pure and Applied Chemistry (IUPAC)

A	adenine	R	G A (purine)
C	cytosine	Y	T C (pyrimidine)
G	guanine	K	G T (keto)
T	thymine	M	A C (amino)
U	uracil	S	G C
		W	A T
B	G T C	N	A G C T (any)
D	G A T		
H	A C T		
V	G C A		

Format danych FASTA, FASTQ

FASTA: nagłówek (1 linia), sekwencja (po 70 znaków)

```
>AB000263 |acc=AB000263|descr=Homo sapiens mRNA for ...|len=368
ACAAGATGCCATTGTCCCCCGGCCTCCTGCTGCTGCTGCTCTCCGGGGCCACGGCCACCGCTGCCCTGCC
CCTGGAGGGTGGCCCCACCGGCCGAGACAGCGAGCATATGCAGGAAGCGGCAGGAATAAGGAAAAGCAGC
CTCCTGACTTTCCTCGCTTGGTGGTTTGAGTGGACCTCCCAGGCCAGTGCCGGGCCCCTCATAGGAGAGG
AAGCTCGGGAGGTGGCCAGGCGGCAGGAAGGCGCACCCCCCCAGCAATCCGCGCGCCGGGACAGAATGCC
CTGCAGGAACTTCTTCTGGAAGACCTTCTCCTCCTGCAAATAAAACCTCACCCATGAATGCTCACGCAAG
TTTAATTACAGACCTGAA
```

FASTQ: nagłówek (1 linia), sekwencja (po 70 znaków), jakość każdego symbolu

```
@SEQID description
GGGTGATGGCCGCTGCCGATGGCGTCAAATCCCACC
+SEQID description
IIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIIII9IG9IC
```

Format FASTQ, jakość

Jakość (Phred quality score) obliczana na podstawie prawdopodobieństwa, że symbol jest błędny (e):

$$Q = -10 \log_{10} e$$

zapisywana jako znak ASCII o kodzie $X = Q + 64$, kod 64 to @

Q	e	dokładność	znak ASCII
10	0.1	90%	**J**
20	0.01	99%	**T**
30	0.001	99.9%	**^**
40	0.0001	99.99%	**h**
50	0.00001	99.999%	**r**
60	0.000001	99.9999%	**|**

Częstości kodonów dla danego organizmu

```
CCTGGAGGGTGGCCCCACCGGCCGAGACAGCGAGCATATGCAGGAAGCGGCAGGAATAAGGAAAAGCAGC
CTCCTGACTTTCCTCGCTTGGTGGTTTGAGTGGACCTCCCAGGCCAGTGCCGGGCCCCTCATAGGAGAGG
```

Każdy organizm preferuje któryś z kodonów do kodowania danego aminokwasu, patrz: `http://www.kazusa.or.jp/codon/`

- typowe metody kompresji to 2 bity na literę (dla DNA),
- wykorzystanie tabeli kodonów dla sekwencja kodujących daje 1.6bit / literę

Second base

First base	U	C	A	G	Third base
U	UUU, UUC: Phenylalanine F	UCU, UCC, UCA, UCG: Serine S	UAU, UAC: Tyrosine Y	UGU, UGC: Cysteine C	U C A G
	UUA, UUG: Leucine L		UAA, UAG: Stop codon	UGA: Stop codon; UGG: Tryptophan W	
C	CUU, CUC, CUA, CUG: Leucine L	CCU, CCC, CCA, CCG: Proline P	CAU, CAC: Histidine H	CGU, CGC, CGA, CGG: Arginine R	U C A G
			CAA, CAG: Glutamine Q		
A	AUU, AUC, AUA: Isoleucine I	ACU, ACC, ACA, ACG: Threonine T	AAU, AAC: Asparagine N	AGU, AGC: Serine S	U C A G
	AUG: Methionine start codon M		AAA, AAG: Lysine K	AGA, AGG: Arginine R	
G	GUU, GUC, GUA, GUG: Valine V	GCU, GCC, GCA, GCG: Alanine A	GAU, GAC: Aspartic acid D	GGU, GGC, GGA, GGG: Glycine G	U C A G
			GAA, GAG: Glutamic acid E		

Dopasowanie podobnych sekwencji

Heurystyczne metody wyznaczania dopasowań

Algorytmy programowania dynamicznego: złożoność $\mathbf{O(n^2)}$

- niepraktyczne dla bardzo długich sekwencji (np. wyszukiwanie genu w genomie)
- mało wydajne przy przeszukiwaniu dużych zbiorów sekwencji (baz danych)

Algorytmy dla sekwencji podobnych:

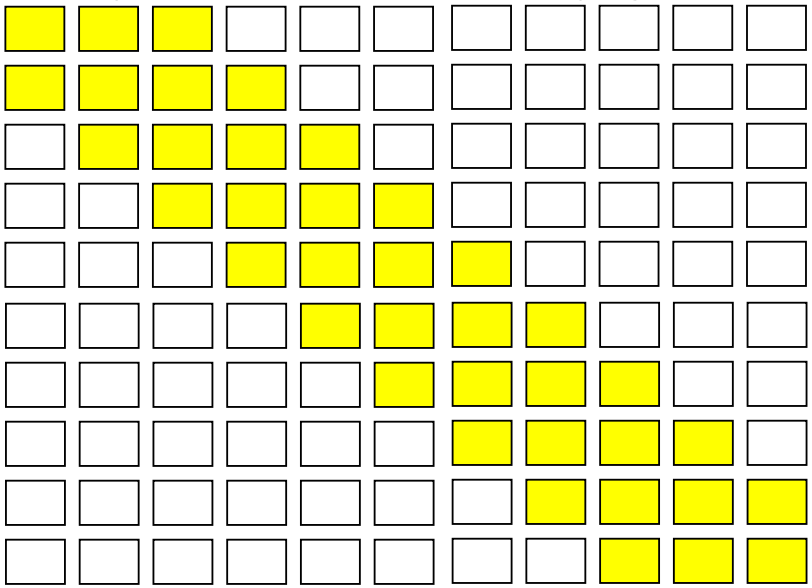
- pomijają niektóre przypadki
- złożoność $\mathbf{O(n)}$

Algorytmy heurystyczne:

- przybliżone badanie podobieństw
- bardzo wydajne

Porównywanie podobnych sekwencji

- bez uwzględniania przerw: algorytm KMP (patrz wykład 1)
- z uwzględnieniem przerw, założenie – sekwencje nie różnią się maksymalnie na k pozycjach

- obliczamy wartości dla pasa <-k,k> wokół przekątnej
- złożoność czasowa O(k*N)

Heurystyczne metody wyznaczania dopasowań

Typowa strategi wyszukiwania informacji

1. zawęzić zbiór interesujących sekwencji za pomocą algorytmu heurystycznego
2. sprawdzić te sekwencje dokładnym algorytmem programowania dynamicznego

Algorytmy heurystyczne:

- FASTA (FAST Alignment)
- BLAST (Basic Local Alignment Search Tool)

	FASTA	BLAST
czas obliczeń	dłuższy	krótszy
przerwy	uwzględnia	nie uwzględnia
rodzaj sekwencji	DNA, RNA	białka
czułość	bardziej czuły	mniej czuły

Algorytm FASTA, Pearson i Lipman, 1988

Heurystyka - najlepsze połączenie zawiera identyczne fragmenty

Etapy:

1. inicjacja: wyszukuje fragmenty o długości *ktup* (= 6 dla DNA) identycznych z fragmentami poszukiwanej sekwencji (nazywane 'gorącymi miejscami') wykorzystując tablicę indeksującą do wybrania rekordów w bazie
2. ciągi diagonalne: znajduje 'gorące miejsca' położone blisko siebie
3. łączenie: bada, które fragmenty ciągów diagonalnych mogą być ze sobą połączone
4. algorytm Smitha-Watermana: dla sekwencji zajmujących czołowe miejsca dopasowanie metodą programowania dynamicznego

FASTA - krok 1, znajdowanie 'gorących miejsc'

Przykład $ktup = 2$, alfabet { A, C, T }

tablica indeksująca dla słowa **AACACTTTTCAAT**

AA	AC	AT	CA	CC	CT	TA	TC	TT
1	2	12	3		5		9	6
11	4		10					7
								8

załóżmy, że poszukujemy słowa **ACTTATCA**

AA	AC	AT	CA	CC	CT	TA	TC	TT
	1	5	7		2	4	6	3

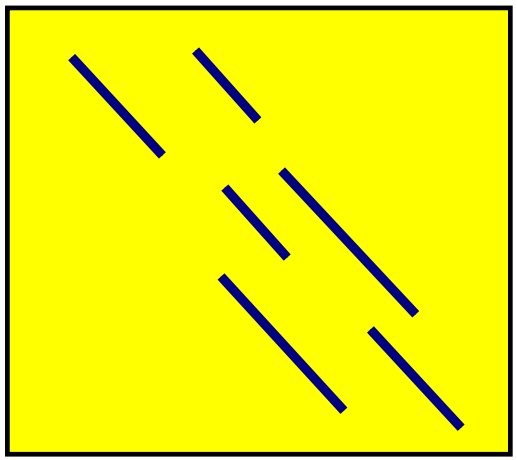
ocena:

AA	AC	AT	CA	CC	CT	TA	TC	TT
	1	7	-4		3		3	3
	3		3					4
								5

Dla tej sekwencji mamy **5 trafień** dla offsetu = 3

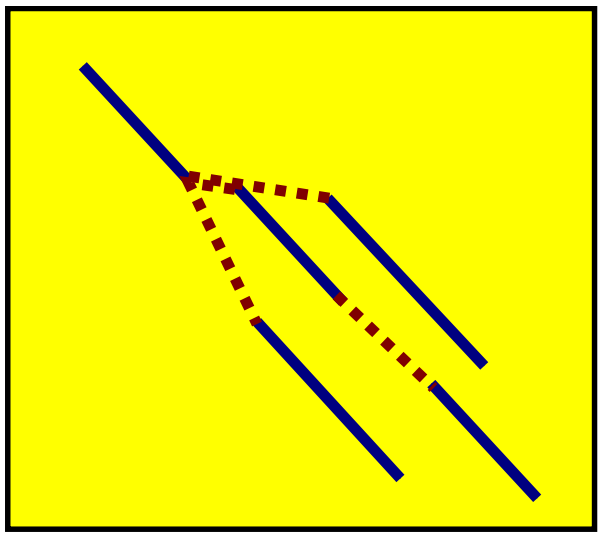
FASTA - krok 2, ciągi diagonalne - ocena

- 'gorące miejsce': dopasowanie dwóch sekwencji
  - maksymalny numer zgodnych słów *ktup*
  - minimalna odległość pomiędzy offsetami dla zgodnych słów
- łączy blisko położone 'gorące miejsca'
- stosuje się macierz substytucji do oceny fragmentów (PAM, BLOSUM)
  - gorące miejsca - wartości dodatnie
  - przerwy - wartości ujemne
- znajduje 10 ciągów diagonalnych o najwyższej ocenie

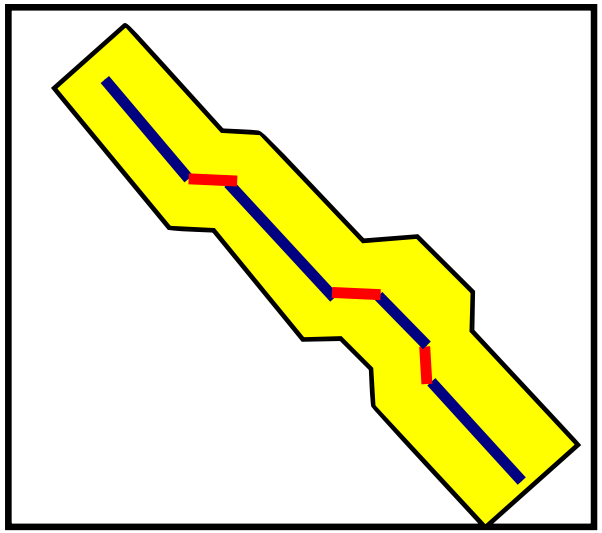
FASTA - krok 3, łączenie

- buduje graf ciągów diagonalnych z fragmentów ciągów diagonalnych
  - wierzchołki: fragmenty, krawędzie: przerwy
  - fragmenty nie pokrywają się
  - rozważane fragmenty o najwyższych funkcjach oceny
- zwracana ścieżka o najwyższej ocenie, ocena to suma ocen wierzchołków i krawędzi (policzonych wcześniej)

FASTA - krok 4, ocena najlepszego rozwiązania

Algorytm Smitha-Watermana dla pasa <-k,+k> wokół najlepszego rozwiązania

FASTA - zakończenie

- przegląda wszystkie rekordy w bazie danych dostarczając te, które mają najwyższą funkcję oceny
- dla wybranych rekordów pełny algorytm dopasowania

Algorytm BLAST (Basic Local Alignment Search Tool)

Myers, Altschul, Gish, Lipman i Miller, 1990

Heurystyka - najlepsze połączenie zawiera identyczne fragmenty

Etapy:

1. inicjacja: podział analizowanej sekwencji na fragmenty o długości W ($= 11$ dla DNA)
2. wyszukiwanie: wyszukiwanie w bazie danych rekordów, które zawierają te słowa o ocenie wyższej niż T (parametr algorytmu)
3. rozszerzanie
4. ocena: algorytm dokładny (Shmita-Watermana)

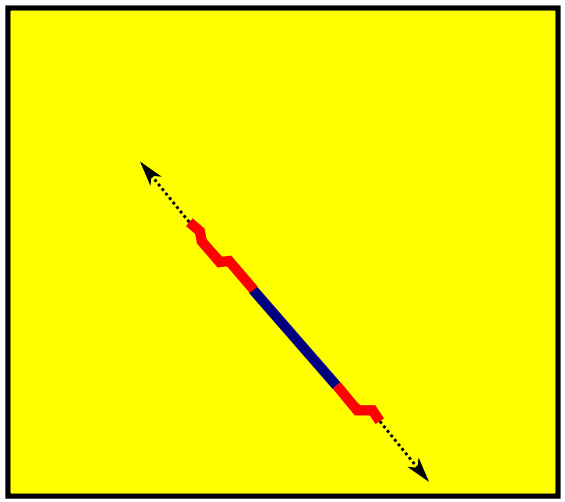
BLAST - krok 1, 2, inicjacja, wyszukiwanie i ocena

- inicjacja: podział szukanej sekwencji na fragmenty (słowa)
  - przykład: załóżmy, że poszukujemy słowa `ACTTATCA`, wszystkie słowa o długości W=5 dla sekwencji `ACTTATCA`: `ACTTA`, `CTTAT`, `TTATC`, `TATCA`
- wyszukiwanie: wybieranie z bazy rekordów posiadających dane słowo o ocenie (wartość uliniowienia bez spacji) większej niż T,
- ocena: macierz BLOSUM lub PAM

BLAST - krok 3, rozszerzanie

rozszerza znalezione dopasowania (bez uwzględniania przerw)

- rozszerzanie znalezionych obszarów (w lewo lub w prawo)
- nie uwzględnia przerw
- aż wartość dopasowania spadnie poniżej C

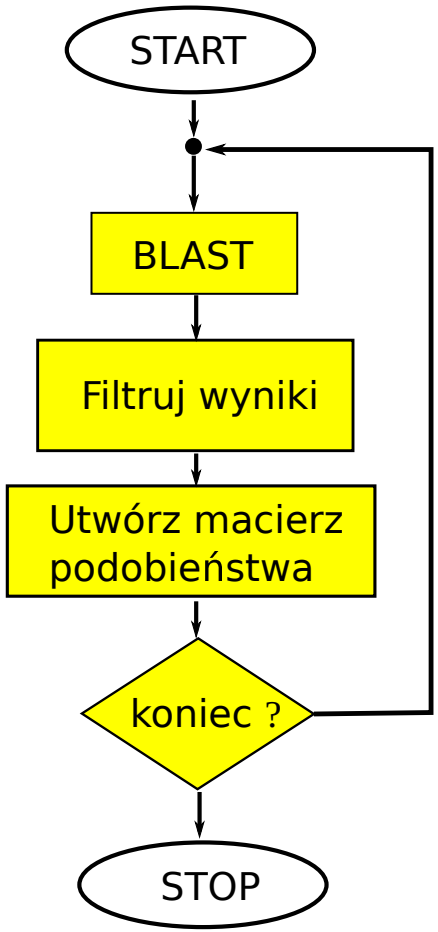

Parametry algorytmu BLAST:
W - długość słowa
T - wartość dopasowania przy wyszukiwaniu
C - wartość dopasowania przy rozszerzaniu
macierz podobieństwa

Odmiany programu BLAST

- BLASTN - baza DNA za pomocą sekwencji DNA
- BLASTP - baza białek za pomocą sekwencji białek
- BLASTX - transluje sekwencję DNA we wszystkich 6 ramkach odczytu, uzyskane sekwencje białkowe są przeszukiwane w bazach białek
- TBLASTN - przeszukuje bazę DNA używając sekwencji białka, rekordy z bazy są analizowane we wszystkich 6 ramkach odczytu
- TBLASTX - sekwencja DNA translowana na sekwencję białka (6 ramek), baza DNA analizowana we wszystkich 6 ramkach odczytu

PSI-BLAST (Position-Specific Iterated BLAST)

- większa czułość i specyficzność BLAST
- stosowane tam gdzie BLASTP (wyszukiwanie białek w bazie białek)
- w pierwszym kroku macierz BLOSUM, później tworzy macierz podobieństwa (PSSM, Position-specific scoring matrix)

Dopasowanie wielu sekwencji

Dopasowanie wielu sekwencji

Jednoczesna analiza wielu sekwencji w porównaniu z analizą poszczególnych par pozwala:

- łatwiej dostrzec istotne fragmenty
- łatwiej dostrzec podobieństwa i różnice

Przykład:

	A	G	T	-	-	T	A	T
	-	G	T	C	G	T	-	T
	A	T	T	C	G	T	A	T

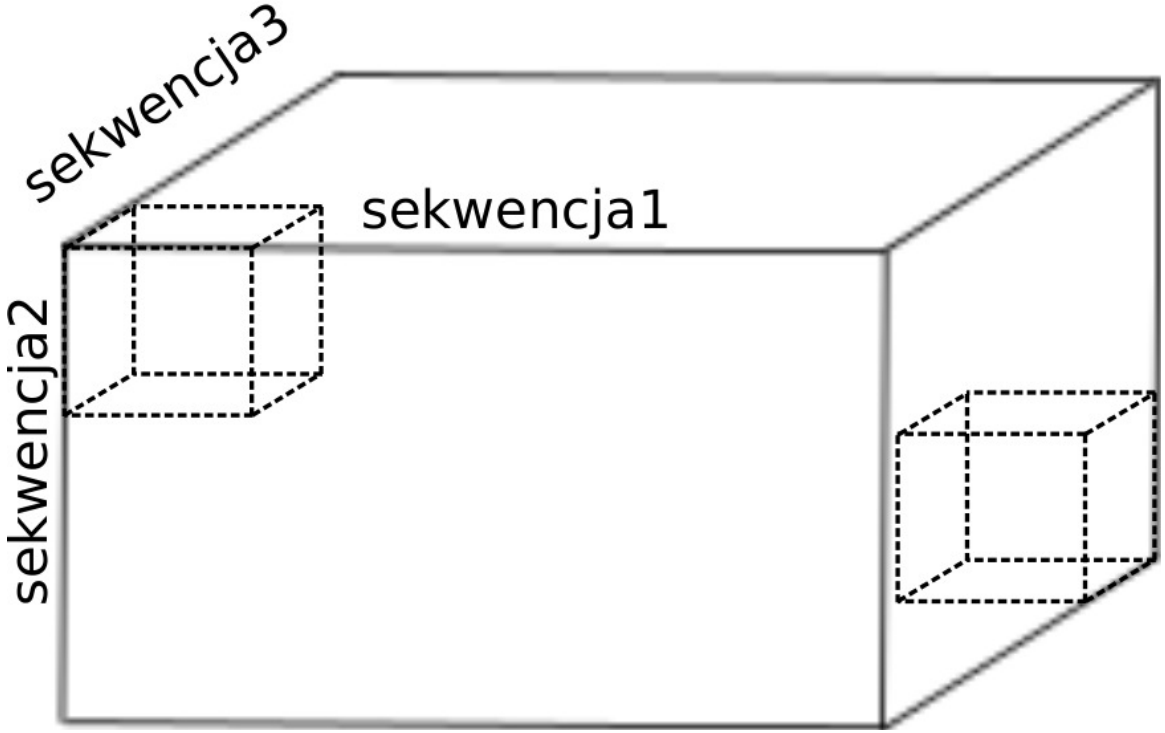
Problemy:

- algorytmy dokładne – zbyt wolne
- stosuje się algorytmy heurystyczne

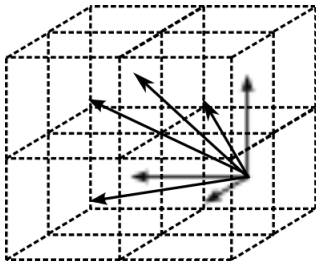
Algorytm dokładny - programowanie dynamiczne

Dla m sekwencji długości N złożoność pamięciowa (i czasowa) $O(N^m)$

Przykład: dopasowanie 3 sekwencji, macierz 3 wymiarowa

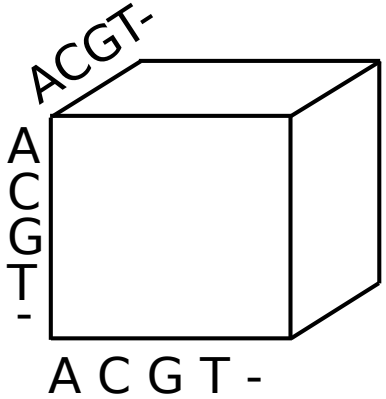

Programowanie dynamiczne - dopasowanie 3 sekwencji

$$F(i,j,k) = \max \begin{cases} F(i-1,j-1,k-1) + e(s_i, t_j, u_k) \\ F(i-1,j-1,k) + e(s_i, t_j, -) \\ F(i-1,j,k-1) + e(s_i, -, u_k) \\ F(i-1,j,k) + e(s_i, -, -) \\ F(i,j-1,k-1) + e(-, t_j, u_k) \\ F(i,j-1,k) + e(-, t_j, -) \\ F(i,j,k-1) + e(-, -, u_k) \end{cases}$$

Macierz kar i nagród (uwzględnia przerwy)

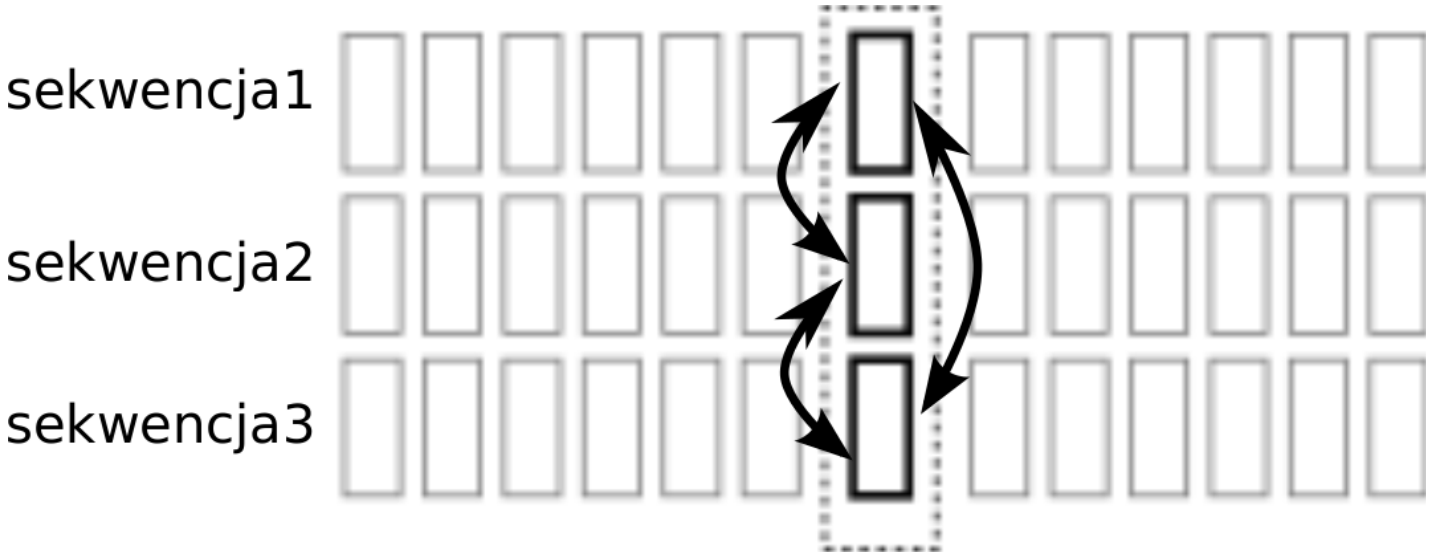

- uwzględnia przerwy
- 125 liczb (dla DNA), ale sporo symetrii

Miara podobieństwa - suma różnych par

$$e(s_1, \ldots, s_k) = \sum_{i=1..j;j=2..k} e(s_i, s_j)$$

gdzie $s_i \in \{A, C, G, T, -\}$ oraz $e(-, -) = 0$

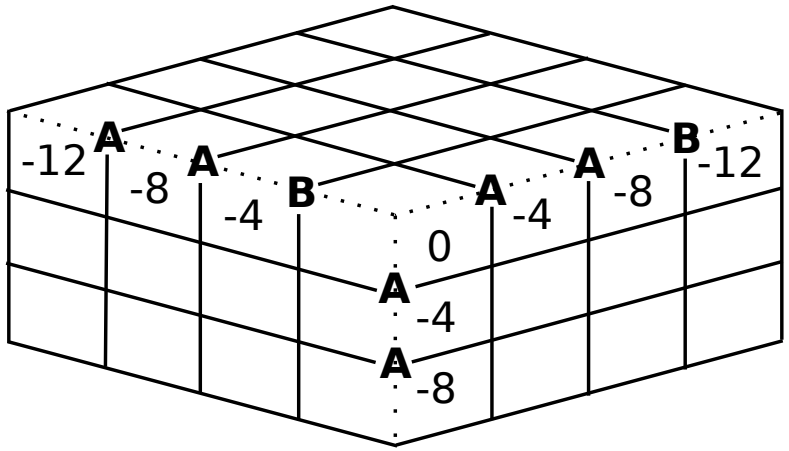
Przykład - dla 3 sekwencji:
$e(s_i, t_j, u_k) = e(s_i, t_j) + e(s_i, u_k) + e(t_j, u_k)$

Dopasowanie 3 sekwencji - przykład

	A	B	-
A	2	-1	-2
B	-1	2	-2
-	-2	-2	0

$e(A,A,A) = e(B,B,B) = 6$
$e(A,A,B) = e(A,B,B) = 0$
$e(-,-,-) = 0$
$e(A,A,-) = e(B,B,-) = -2$
$e(A,-,-) = e(B,-,-) = -4$
$e(A,B,-) = -5$

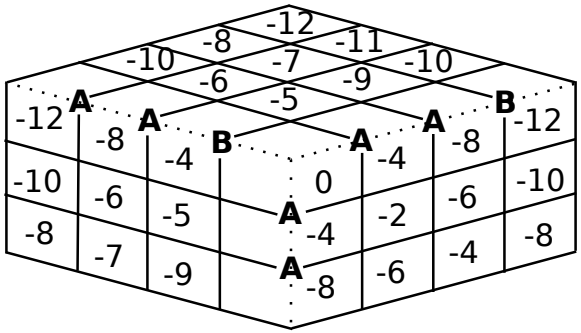
Sekwencje:
AAB,
AA,
BAA

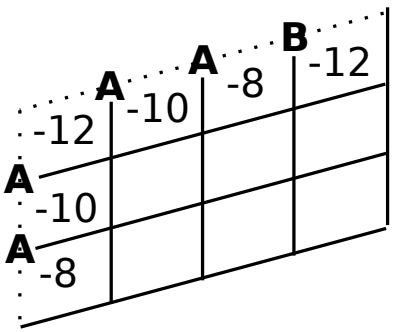
Rozwiązanie:

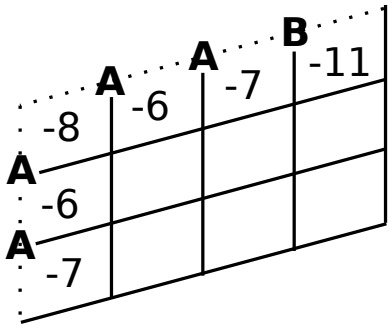
-	A	A	B
-	A	A	-
B	A	A	-

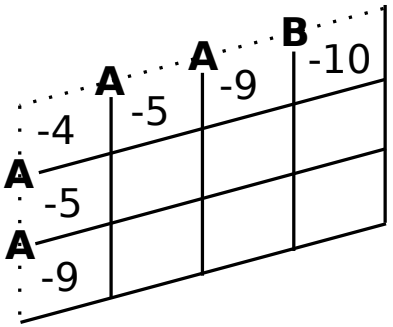
Dopasowanie 3 sekwencji - przykład (2)

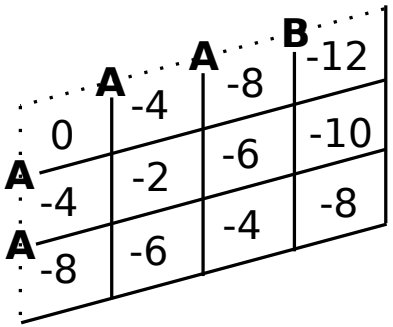

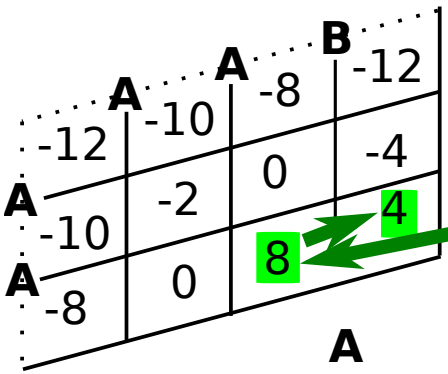

```
-  A  A  B
-  A  A  -
B  A  A  -
```

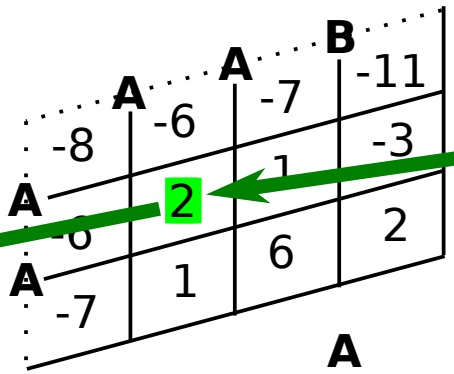

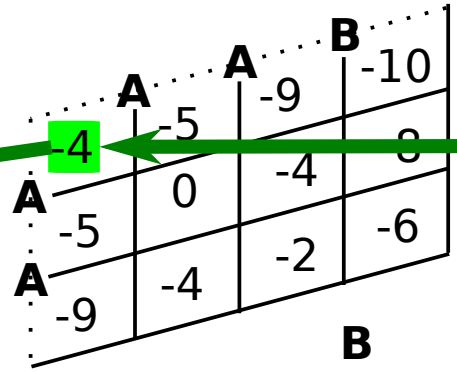

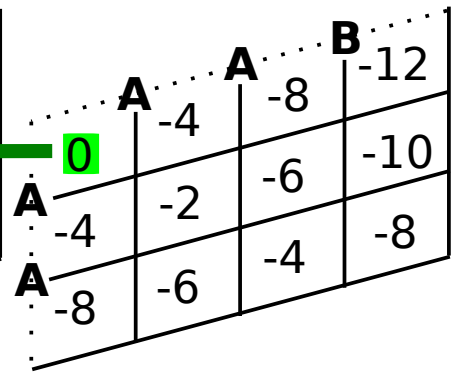

Dopasowanie wielu sekwencji - profile

sekwencja 1	A	T	G	T	-	A	C	C	G	A
sekwencja 2	A	-	-	T	A	G	C	-	-	-
sekwencja 3	T	T	G	-	A	A	C	C	G	A
sekwencja 4	A	G	G	T	A	A	C	C	G	A
sekwencja 5	-	T	G	T	A	-	C	G	G	G

$$p_(i,a) = \frac{\sum_{k=1}^{n} s_k(i) == a}{\sum_{k=1}^{n} s_k(i) \neq \{'-'\}}$$

Profil:

A	0.75	0	0	0	1	0.75	0	0	0	0.75
C	0	0	0	0	0	0	1	0.75	0	0
G	0	0.25	1	0	0	0.25	0	0.25	1	0.25
T	0.25	0.75	0	1	0	0	0	0	0	0

Dopasowania dla profili

Algorytmy programowania dynamicznego, ocena

$$e(s_i, t_j) = \sum_{a \in \Sigma} p(i, a) * e(a, t_j)$$

Złożoność: $O(N * M * |\Sigma|)$

Przykład

Sekwencje :

ACG ACT
ACG ACT
ACG ACT
ACG ACT
ACG CCT

Profil:

	1	2	3
A	0.9	0	0
C	0.1	1	0
G	0	0	0.5
T	0	0	0.5

Dopasowanie sekwencji do profilu - przykład

Profil:

	1	2	3
A	9/10	0	0
C	1/10	1	0
G	0	0	5/10
T	0	0	5/10

	A	**G**	**C**	**T**
A	10	-1	-3	-4
G	-1	7	-5	-3
C	-3	-5	9	0
T	-4	-3	0	8

d = -5

		G	A	A	T
	0	-5	-10	-15	-20
1	-5				
2	-10				
3	-15				

Dopasowanie sekwencji do profilu - przykład

Profil:

	1	2	3
A	9/10	0	0
C	1/10	1	0
G	0	0	5/10
T	0	0	5/10

	A	**G**	**C**	**T**
A	10	-1	-3	-4
G	-1	7	-5	-3
C	-3	-5	9	0
T	-4	-3	0	8

d = -5

		G	A	A	T
	0	-5	-10	-15	-20
1	-5	-1.4			
2	-10				
3	-15				

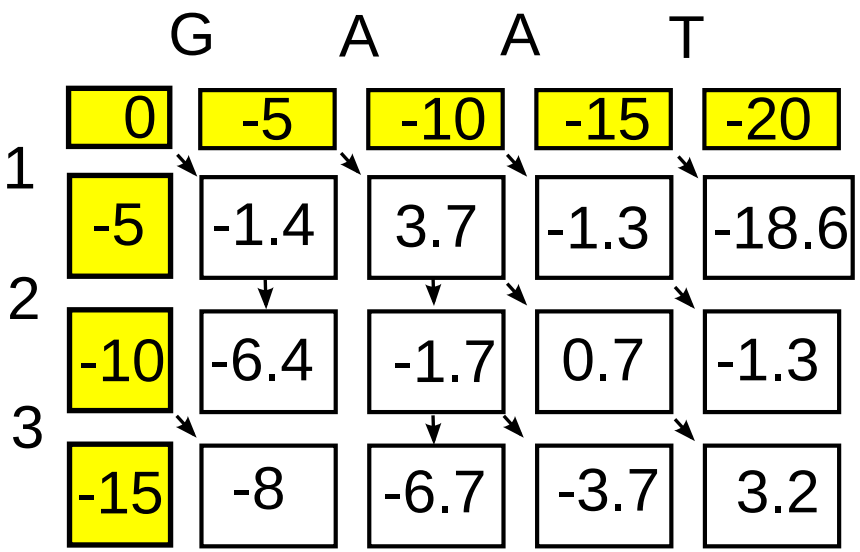
Dopasowanie sekwencji do profilu - przykład

Profil:

	1	2	3
A	9/10	0	0
C	1/10	1	0
G	0	0	5/10
T	0	0	5/10

	A	**G**	**C**	**T**
A	10	-1	-3	-4
G	-1	7	-5	-3
C	-3	-5	9	0
T	-4	-3	0	8

d = -5

Dopasowanie sekwencji do profilu - przykład

Profil:

	1	2	3
A	9/10	0	0
C	1/10	1	0
G	0	0	5/10
T	0	0	5/10

	A	**G**	**C**	**T**
A	10	-1	-3	-4
G	-1	7	-5	-3
C	-3	-5	9	0
T	-4	-3	0	8

d = -5

	G	A	A	T
	0	-5	-10	-15	-20
1	-5	-1.4	3.7	-1.3	-18.6
2	-10	-6.4	-1.7	0.7	-1.3
3	-15	-8	-6.7	-3.7	3.2

Rozwiązanie:

G	A	A	T
-	1	2	3

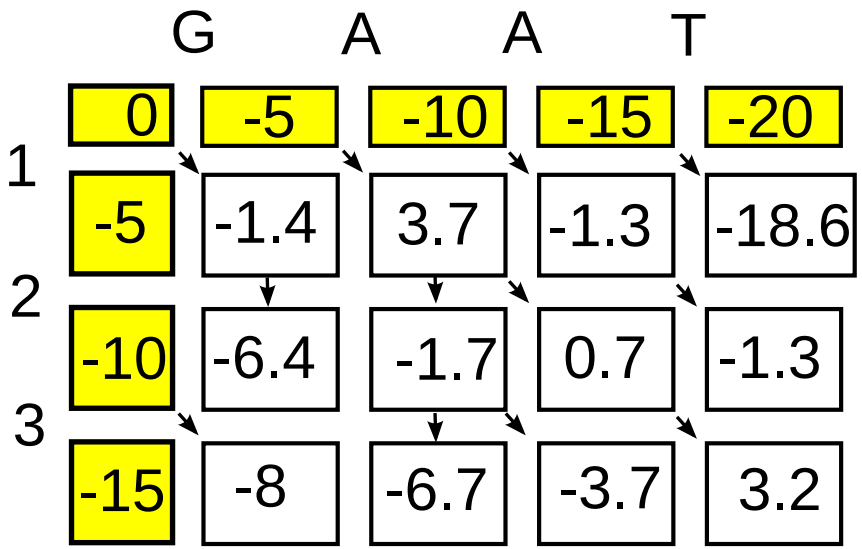
Dopasowanie sekwencji do profilu - przykład

Profil:

	1	2	3
A	9/10	0	0
C	1/10	1	0
G	0	0	5/10
T	0	0	5/10

	A	**G**	**C**	**T**
A	10	-1	-3	-4
G	-1	7	-5	-3
C	-3	-5	9	0
T	-4	-3	0	8

d = -5

Rozwiązanie:

G	A	A	T
-	1	2	3

Nowy profil:

	1	2	3	4
A	0	10/11	1/11	0
C	0	1/11	10/11	0
G	1	0	0	5/11
T	0	0	0	6/11

Dopasowanie wielu sekwencji - metoda progresywna

Heurystyczny algorytm dopasowania wielu sekwencji, stopniowe składanie przyrównania wykorzystując profile.

Etapy:

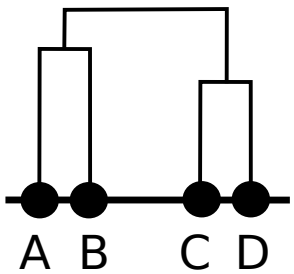
1. utworzenia macierzy odległości (badanie par sekwencji),
2. obliczanie drzewa naprowadzającego,
3. oddzielne przyrównanie najbliższych sekwencji (programowanie dynamiczne),
4. tworzenie sekwencji konsensusowej - profil.

Dopasowanie wielu sekwencji - metoda progresywna (2)

- Obliczanie podobieństwa (wszystkie pary), np.

	A	B	C	D
A	-	30	20	20
B		-	10	10
C			-	40
D				-

- Najbliższa para **{C,D}**, później **{A,B}**

  - obliczenie dopasowania **C** do **D**, utworzenie profilu
  - obliczenie dopasowania **A** do **B**, utworzenie profilu
  - obliczenie dopasowania profilu **CD** do **AB**

Zastosowanie: program Clustal

Dziękuję